

# پیشینه و موقوفات مدرسه علمیه صاحب الامر (علیه السلام) آشتیان

اسدالله عبدلی آشتیانی<sup>(۱)</sup>

مهدی سلیمانی آشتیانی<sup>(۲)</sup>

## چکیده:

مدرسه علمیه صاحب الامر علیه السلام در آشتیان یکی از مهمترین پایگاههای علمی در این منطقه طی یک و نیم قرن گذشته است که نقش بسیار مهمی در پرورش عالمان و فرهیختگان این شهر علم پرور داشته است. این مدرسه علوم دینی در اواسط قاجاریه توسط میرزا حسن البرز، وقف و موقوفات بسیاری بر آن قرار داده شد. در این نوشتار به معرفی بانی، سابقه تاریخی مدرسه، موقوفات، اساتید و دانش آموختگان این حوزه علمیه اشاره شده است.

## کلید واژه‌ها:

مدرسه علمیه، موقوفات، میرزا حسن البرز، آشتیان.

## درآمد

آشتیان شهری با جغرافیای کوچک و تاریخی بلند در استان مرکزی، مهد خیزش و پرورش دانشمندان و فرزندگان بسیار بوده است.

آشتیان امروز، تقریباً همان سرزمینی است که در متون کهن «وَرَه» نامیده شده است. البلدان یعقوبی (ح ۲۸۰ق) از وِره نام برده است. با توجه به روایات مربوط به آتشکده‌های واقع در رستاق وِره و فراهان می‌توان حدس زد، این ناحیه در دوره پیش از اسلام از اهمیتی برخوردار بوده است. فتح مناطق وِره، طَبْرَس و فراهان در سال‌های ۲۳ یا ۲۴ ق انجام شده است. تاریخ قم از اشتجان در رستاق وِره نام برده است. میرزا محمد علی بلبل آشتیانی (زنده در ۱۰۶۰ ق)، مستوفی اصفهان در عصر صفوی و شاعر، میرزا حسن آشتیانی (م ۱۲۶۱ ق)، مستوفی عهد محمد شاه، حاج میرزا حسن آشتیانی (م ۱۳۱۹ ق) و فرزندان دانشمندش، مورخ و محقق شهیر عباس اقبال آشتیانی (م ۱۳۴۹ ش) و دهها چهره دیگر در تاریخ علم و فرزاندگی این مرز و بوم از این دیارند.

همچنین آیت الله میرزا مهدی آشتیانی مشهور به فیلسوف شرق، آیت الله میرزا احمد آشتیانی حکیم و فیلسوف و آیت الله سید جلال الدین آشتیانی یا به عبارتی «آشتیانی‌های ثلاث» سه نام بلند آوازه دیگری است که در تعلیم و گسترش فلسفه اسلامی در دوران معاصر نقش مهمی داشته‌اند. کمتر کسی است که با فلسفه و عرفان اسلامی سر و کار داشته باشد و با نام و آثار این فرهیختگان آشنا نباشد.

## تاریخ بنای مدرسه

مطابق اسناد ظاهرا در حدود سال ۱۲۷۰ هجری قمری، میرزا حسن البرز آشتیانی، هم‌زمان یک مدرسه و حمام را در محله مرکزی شهر آشتیان ساخته و وقف می‌کند. سال‌ها بعد این بنای خیر به ثبت اداره اوقاف رسیده و اعلان رسمی آن با شماره ثبت ۴۵۲ و ۴۵۳ در سال ۱۳۱۴ خورشیدی به صورت آگهی اعلان، در روزنامه عراق

عجم چاپ شده است. استشهاد نامه محلی نیز توسط رییس وقت اوقاف آشتیان، مرحوم حاج شیخ عباس صالحی به ثبت رسمی رسید و در آن به نام میرزا حسن البرز به عنوان واقف و سازندهی آن تصریح گردید. از این اسناد و اطلاعات فهمیده می‌شود سازنده و واقف هر دو مکان، یعنی مدرسه و حمام همین میرزا حسن البرز است.

### بانی مدرسه

از شرح حال میرزا حسن البرز بانی مدرسه آگاهی زیادی نداریم. اما آنچه می‌دانیم وی از خاندان معروفی است، که بسیاری از ایشان از مستوفیان به نام عصر ناصرالدین شاه تا اواخر قاجار و دارای ثروت و مکننت بوده‌اند. طبق استشهادیه‌ای که در دست است (تصویر شماره ۱) میرزا حسن، بانی حمام و مدرسه البرز بوده است.

فرزند وی میرزا زین العابدین خان مستوفی آشتیانی از مستوفیان مورد اعتماد میرزا یوسف مستوفی الممالک آشتیانی معروف به جناب آقا (۱۳۰۳-۱۲۲۷ق) بود که در دارالسلطنه تبریز، اوایل سلطنت ناصرالدین شاه، ریاست گمرکات را به عهده داشت. وی چهار دانگ آب و ملک «دشت خانیه» را در آشتیان وقف مخارج مراسم روضه‌خوانی حضرت سید الشهداء علیه السلام نموده است. او قبل از ۱۲۸۷ق در گذشته است.

در سفر سال ۱۲۸۷ق ناصرالدین شاه به آشتیان، در جمعی مرکب از سی عالم، سی خطاط و کاتب و سی جوانمرد که در صفوف جداگانه به خدمت شاه رسیدند و از او خلعت گرفتند، از دو برادر میرزا زین العابدین به نام میرزا تقی و میرزا علی نقی نام برده شده است.<sup>(۳)</sup>

مرحوم حسین علی البرز از رجال نیکوکار ایران و مؤسس «بنیاد فرهنگی البرز» و صاحب خدمات وافر فرهنگی و عمرانی در شهرهای کشور، نواده همین میرزا

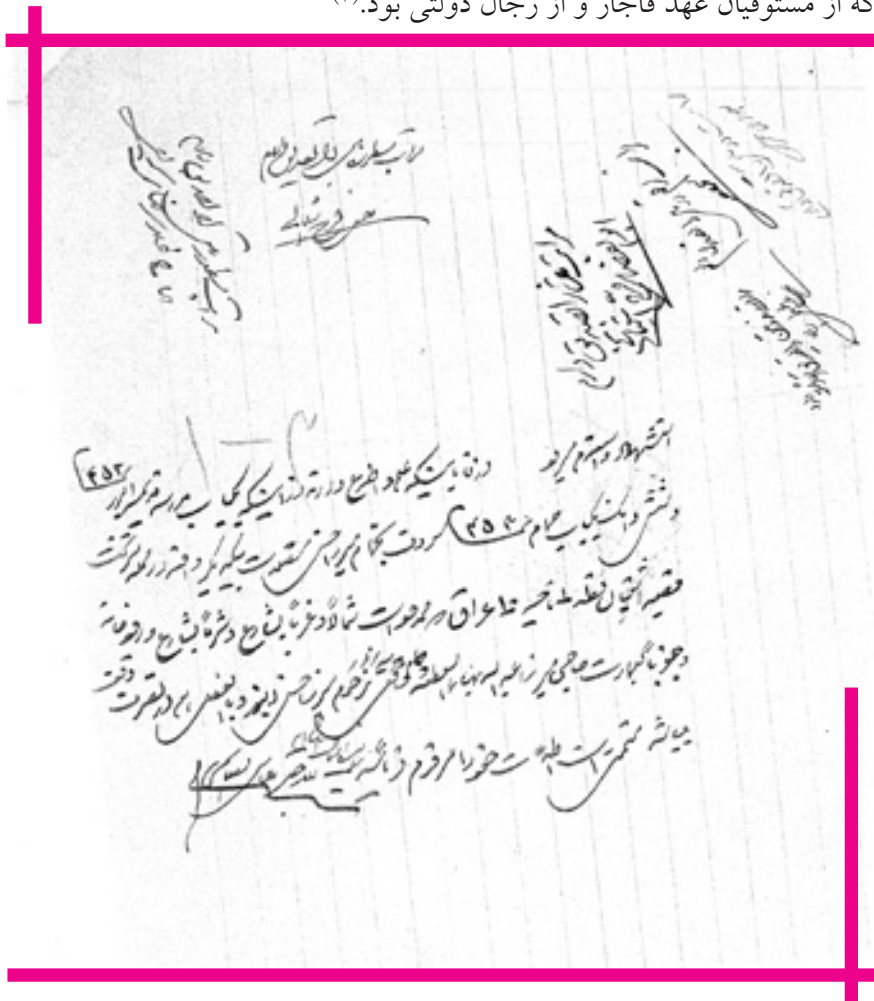
زین العابدین خان مستوفی آشتیانی است. وی در سال ۱۳۵۸ تولیت و امر بنیاد البرز را به امام راحل واگذار نمود و حضرت امام نیز طی دستوری هیأتی را به سرپرستی این بنیاد خیر مأمور کردند.

میرزا ارسطو مباشر مالیاتی آشتیان در سال ۱۳۳۲ هجری، فرزند میرزا علی نقی است.

همچنین از همین خانواده است میرزا رضا البرز، فرزند میرزا زین العابدین البرز که از مستوفیان عهد قاجار و از رجال دولتی بود.<sup>(۴)</sup>

۷۰

## موقوفات



پیشینه و موقوفات مدرسه علمیه صاحب الامر (علیه السلام) آشتیان

## برخی از اسناد و مدارک

### الف. وقفنامه‌ای مربوط به مدرسه

در میان نسخه‌های خطی کتابخانه مدرسه علمیه آشتیان، وقفنامه‌ای وجود دارد که بسیار اهمیت دارد. (تصویر شماره ۲) متن این وقفنامه می‌رساند که میرزا زین العابدین، مستوفی دیوان اعلی، مجلداتی کتاب وقف بر مدرسه جدید البناء آشتیان کرده است. از این عبارات با توجه به سال تحریر وقفنامه، سال تأسیس مدرسه به صورت تقریبی قابل حدس است. متن این وقفنامه چنین است:

بسم الله تعالی

هو الواقف علی الضمائر والنیات والصلوة والسلام علی خیر خلقه محمد وآله الطاهرین و بعد وقف مؤید و حبس مخلص شرعی نمود مقرب الخاقان مؤتمن السلطان میرزا زین العابدین مستوفی دیوان اعلی این یک جلد... بحار الأنوار با شصت و هفت جلد کتاب را که بعضی آنها در تفسیر... و جلد دوم وسائل که تفصیل آنها در جلد اول جواهر الکلام مشخص شده است برکافه محصلین مدرسه جدید البناء قصبه آشتیان که واقف آن... معزی الیه است به شرایطی که در کتاب مذکور مشخص شده و قفا صحیحاً شرعاً منجزاً غیر مطلق و ثواب آن را هبه نمود به انوار مطهر معطر چهارده معصوم صلوة الله علیهم اجمعین و ثواب آن هبه، مزبور را واگذار نمود که در یوم لاینفع مال و لابنون عاید مرحومین والدین و خود واقف شود فمّن بدله بعد ما سمعهُ فانّما اثمهُ علی الدین یبدلونه تحریراً به شهر شعبان المعظم فی شهر اثنین و سبعین بعد الف و مائین من الهجرة النبویه سنه ۱۲۷۲.

[مهر چهارگوش] لا إله إلا اله الملك حق المبين - زین العابدین

[حاشیه بالای سند] بسمه تبارک و تعالی هذا هو المجلد الثامن من بحار الأنوار.

پیشینه و موقوفات مدرسه علمیه صاحب الامر (علیه السلام) آشتیان

بسم الله الرحمن الرحيم  
 انما وقف على اشرار الدنيا لعقود و احسن خلق  
 على خسر خلقه كمد الرباط بنز و ليدركه في يوم  
 ان عرس نواب ما قال مؤرخ بسطط لا الورع كما  
 و ذلك كما اذكر عليه نصبت كما الازار لو ان  
 الوقف انما هو جود من عوار الطالع في سنة  
 صيرت انفسنا له له ده آية في منور ال  
 نكره انفسه انما صغيتي رغبنا في غنى  
 نحو انوار مطه من طهره و صفا  
 و ذلك في يوم الزور و لانه في يوم  
 بنك عابره و مني فانه في يوم  
 فانما انما على ارضي و تعالى  
 في الوقف انما هو جود من عوار الطالع في سنة

تصویر شماره ۲

## ب. استشهادیه وقف مدرسه و حمام

چنان که گفتیم طی یک سند، آقای حاج عباس صالحی آشتیانی مسوول وقت اداره اوقاف آشتیان متنی را مبنی بر وقف بودن حمام و مدرسه، تحریر کرده است که به گواهی برخی افراد محلی رسیده است. بر اساس این سند معلوم می‌شود در تاریخ صدور این گواهی، این مسجد و مدرسه در آشتیان، به موقوفه بودن و به نام بانی آن یعنی میرزا حسن البرز معروف بوده است. (تصویر شماره ۱). متن این استشهادیه چنین است:

[استشهاد از اهالی در ثبت مدرسه قدیمه و حمام میرزا حسن البرز آشتیانی]  
استشهاد و استعلام می‌رود از آقایانی که علم و اطلاع دارند از این که یک باب مدرسه قدیمه البرز نمره ۴۵۲ و شش دانگ یک باب حمام نمره ۴۵۳ معروف به حمام میرزا حسن متصله یکدیگر واقع در محله سرتخت قصبه آشتیان قطعه ۱ ناحیه عراق که محدود است شمالاً به شارع و رودخانه و جنوباً به عمارت حاجی میرزا عبدالله بهاء السلطنه و حمام و مدرسه مزبور وقفی مرحوم میرزا حسن البرز و بالفعل هم در تصرف وقف می‌باشد متمنی است اطاعات خود را مرقوم فرمایید.  
اداره اوقاف آشتیان الاحقر عباس صالحی

مراتب مسطور متن را تصدیق دارم: الحاج غلامرضای شریفی.

مراتب مسطور متن را تصدیق دارم: حسن فرخ آشتیانی.

مراتب را تصدیق دارم: ابوالفضل فرخ آشتیانی.

مراتب رقم در متن را تصدیق دارم: سمیعی.

مراتب مندرج در متن را تصدیق و شهادت دارد: علی عظیمی آشتیانی.

مراتب در متن را تصدیق دارم: سیدرضا میری.

## ج. وضعیت مدرسه در دفتر اسناد ثبت آشتیان

وضعیت وقف و حدود این مدرسه و حمام در دفاتر ثبت اسناد و املاک و

همچنین دفتر ثبت اوقاف اداره اوقاف آشتیان ثبت شده است که عین آنها را نقل می‌کنیم.

آگهی نوبتی نمره ۸۰۴ تاریخ ۱۳۱۵/۹/۳ اعلان تحدید حدود ثبت املاک یک قسمت از ناحیه ۱۰ قطعه یک شهر عراق قصبه آشتیان  
پلاک ۴۵۲ و ۴۵۳ شش دانگ یک باب مدرسه قدیمه البرزی و حمام مبنی بر این که یک باب مدرسه قدیمه میرزا حسن البرزی و شش دانگ یک باب حمام معروف به حمام میرزا حسن البرز ثبت شد.

### د آگهی تحدید حدود موجود در اداره ثبت آشتیان

بر اساس دفاتر موجود در اسناد اداره ثبت آشتیان حدود جغرافیایی بنای مدرسه و حمام البرز معلوم شده که متن این سند چنین است:  
وزارت عدلیه

صورت مجلس تحدید حدود سنه ۲۲ / ۱۰ / ۱۳۱۵ [۱۳]  
شرقا به رودخانه شمالا به شارع عام قریبا به حمام ۴۵۳ دیوار فاصل مشترک، جنوبا یک دیوار به دیوار خانه ۲۵۴ دو دیواری است به دیوار ۴۶۲ شش دانگ حمام.

هـ ثبت موجود در دفتر توزیع اظهارنامه مربوط به پلاک ۴۵۲ به نام اداره اوقاف،  
مدرسه البرز ۱۸ / ۳ / ۱۳۱۴ [۱۳]

وزارت عدلیه

ثبت اسناد و املاک کل کشوری

ثبت اسناد و املاک عراق شعبه ۵

نمره کارتن ۱۱

نمره دوسیه ۴۵۲ و ۴۵۳

ماه ۳۰ / ۶ / سنه ۱۳۱۵

ناحیه یا بلوک آشتیان شعبه ۱۰  
شش دانگ یک باب مدرسه و حمام مورد تقاضای آقای عباس صالحی، نمایندگی  
اوقاف و اصناف آشتیان ثبت گردید.

### ساختمان قدیمی مدرسه

ساختمان اولیه مدرسه شامل ده حجره جهت اسکان طلاب با بنای خشتی و پوشش چوب بوده که در ضلع شمالی و شرقی مدرسه و جنب رودخانه قرار داشته است. یک حیاط مستطیل شکل با حوض آب در مرکز آن بخش دیگر ساختمان مدرسه است. مسجد بسیار زیبایی نیز در مدرسه ساخته شده که محل تشکیل درس حوزه بوده است.

### ساختمان مسجد مدرسه

به نظر می‌رسد مسجد این مدرسه ساختمانی جدا از مدرسه داشته و قدمت بیشتری از مدرسه داشته باشد. از قدمت و تاریخ دقیق ساخت آن هیچ سندی در دست نداریم. اما مسلم است که این مسجد قبل از تأسیس حمام و مدرسه بوده و یکی از مساجد آباد آشتیان به حساب می‌آمده است. این مسجد بابت سال‌ها محل تدریس علوم حوزوی و اقامه نماز و منبر و عظ و ارشاد بوده و هست.

مساحت مسجد تقریباً ۴۰۰ متر مربع با چهار گنبد به هم پیوسته با طاق ضربی آجری است که ارتفاع تقریبی از کف طاق تا نوک گنبدها ۸ متر است. طاق از نوع خفته راسته، عرق چین و ضربی است که طاق مرکزی از سه طاق دیگر رفیع‌تر است.

این مسجد باشکوه، دارای ایوانی بلند و رفیع با مقرنس کاری گچ و پنجره اورسی با شیشه‌های رنگی و نقاشی با طاق جناقی که در کنار لچک‌های آن با کاشی‌های رنگارنگ آبی و زرد و سفید با نقش گل و بوته و طرح اسلیمی منظره زیبایی را

آفریده است. دو شبستان از طریق دو پنجره با طاق جناقی و کاشی‌های قرینه یکدیگر نور مسجد را تأمین می‌کند. به نظر می‌رسد کاشی‌کاری‌های آن مربوط به قبل از سال ۱۲۷۰ هجری است. در تعمیر جدید ایوان ورودی، حاشیه کمربندی از کاشی معرق لاجوردی با خط کتیبه‌ای که آیه‌هایی از قرآن در آن نقش بسته و تاریخ سند ۱۴۰۷ هجری را در خود دارد که این تاریخ مربوط به تعمیر ایوان است. در داخل مسجد و روبروی درب ورودی، محراب قرار دارد که با ارتفاع تقریبی ۳ متر در ۱/۵۰ با مقرنس کاری ساده گچ است. بدنه آن با سنگ مرمر تزیین گردیده است. در انتهای مسجد سمت شرق یک قسمت از آن به مسجد زنانه تعلق داشته که مساحتی تقریباً ۵۰ متر مربع را دارد و توسط پله‌ای متصل گردیده که مجزا از مدرسه بوده و مخصوص بانوان جهت اقامه نماز بوده است.

این مسجد همزمان با تشکیل مدارس دولتی جدید در آشتیان به سال ۱۳۰۶ ش برای مدت یک سال از آن به عنوان کلاس درس استفاده می‌شد و یک سال بعد به سال ۱۳۰۷ که مدرسه دولتی خاقانی آشتیان خود صاحب جا و مکان می‌گردد، تدریس دولتی در آن تعطیل شد.

### محل مخصوص اعتکاف

در زیر قسمت زنانه اتاق کوچک دیگری متصل به مسجد وجود دارد به ابعاد تقریبی ۱۱×۳/۵۰ و ارتفاع ۳/۱۰.

این اتاق دارای محرابی مجزا و کوچک است. محراب داری مقرنس کاری با طاق خفته مرسته یا حصیری صاف و بدون قوس و کنسولی است. این محوطه مجزا و کوچک دارای سه طاقچه به ارتفاع ۱۶ × ۱ و از سطح زمین ۶۰ سانتیمتر فاصله دارد. درب ورودی این قسمت مستقل است و روبروی شبستان بزرگ مسجد باز می‌شود. این محل مستقل گویا محل اعتکاف یا عبادات شبانه بوده است که در نوع خود کم‌نظیر می‌باشد.

## اسامی مدرسه

چنان که در معرفی اسناد محلی اوقاف و اداره اسناد آشتیان گذشت، این مدرسه و حمام مجاور آن به مدرسه و حمام میرزا حسن یا مدرسه البرز - یعنی نام بانی و واقف آنها نام بردار بوده است. در سال‌های بعد گاهی «مدرسه کهنه» می‌گفتند و این نام تا همین اواخر در آشتیان رایج بود. اما وجه تسمیه مدرسه کهنه چیست؟ در سال ۱۳۰۶ ش اولین مدرسه دولتی در آشتیان به نام «دبستان خاقانی» افتتاح شده است. این مدرسه چون ساختمان مستقلی نداشت از مسجد و مدرسه عملیه آشتیان به عنوان محل درس مدرسه خاقانی استفاده شد. بعد از یک سال، ساختمان مدرسه خاقانی در کنار میدان بازار (یا همان رو مزار سابق و میدان آزادی کنونی) آماده شد و مدرسه خاقانی به ساختمان نو و جدید خود منتقل گردید. به نظر می‌رسد از این به بعد به مدرسه علمیه آشتیان «مدرسه کهنه» گفتند تا با مدرسه جدید خاقانی، متمایز گردد.

بعدها (ظاهراً با نظر مرحوم آیت الله دانش آشتیانی) این مدرسه به نام مبارک «حضرت صاحب الامر علیه السلام» مزین و متبرک گردیده است.

## حوزه آشتیان مورد توجه مراجع بزرگ

در ایام تابستان حوزه علمیه آشتیان میزبان بسیاری از دانش پژوهان، اساتید و مراجع بزرگ حوزه علمیه قم بوده است. علمای بزرگ و طلاب، پس از فراغت از درس در حوزه قم، در فصل تابستان به آشتیان می‌آمدند تا در فرصت تعطیلی از هوای مطلوب منطقه استفاده برده به تحقیق و مطالعه بپردازند. از جمله مرحوم آیت الله میرزا محمد فیض قمی، سالیان متمادی تابستانها به حوزه آشتیان می‌آمد و طلاب از محضر او استفاده می‌کردند.

آیت الله العظمی سید محمد تقی خوانساری و آیت الله العظمی اراکی و آیت الله العظمی سید محمد داماد نیز گاهی به آشتیان و مدرسه علمیه آن آمده‌اند. بعد از

انقلاب آیت الله العظمی گلپایگانی به این شهر سفر کرده‌اند و فصل تابستانی در روستای گرکان در نزدیک آشتیان - اقامت نمودند.<sup>(۵)</sup>

در یکی از سفرهای آیت الله خوانساری، افراد از کمبود آب و خشکی چاه آب مدرسه شکایت می‌کنند. آیت الله خوانساری چند قدم کف حیات قدم زدند و از چاه سابق چند متری فاصله گرفتند و در نهایت محلی را برای حفر چاه جدید در صحن حیات مدرسه پیشنهاد می‌کنند. چاه حفر می‌شود که آب فراوان و خوبی به دست می‌آید<sup>(۶)</sup>. این چاه سال‌ها مورد استفاده ساکنان مدرسه و همچنین مردم همسایه مدرسه بوده است و اکنون نیز وجود دارد و مورد استفاده است.

تحول در حوزه علمیه آشتیان

پس از سال‌ها رکود نسبی در حوزه آشتیان با ارشاد و مساعدت آیت الله العظمی بروجردی اعلی الله مقامه و همت و تلاش مرحوم آیت الله حاج شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی از در حدود سال‌های ۱۳۸۰ این بنای مبارک، فعالیت جدید خود را آغاز نمود و نشاطی تازه گرفت.

### تجدید بنای ساختمان مدرسه

مرحوم آیت الله دانش در دهه هفتاد شمسی تصمیم گرفتند، ساختمان مدرسه را تجدید بنا کنند. برای همین منظور ساختمان قبلی تخریب گردید. ساختمان حمام بازار نیز که از موقوفات میرزا زین العابدین البرز بود و به حالت متروک درآمده بود، تخریب گردید و به زمین مدرسه اضافه گردید.<sup>(۷)</sup>

با نظر آیت الله دانش قسمت جنوبی ساختمان که مسجد مدرسه قرار داشت تخریب نشد و به سبک قدیم خود حفظ گردیده است. کار ساختمان در سال ۱۴۰۶ق به اتمام رسید و طی جشن باشکوهی با حضور جمع زیادی از علما و روحانیون و اساتید حوزه علمیه قم و نمایندگان بیوت آیات عظام و امام راحل این ساختمان مورد بهره‌برداری قرار گرفت.

اکنون مساحت کل زمین مسجد و مدرسه ۱۶۰۰ متر مربع است. بنای جدید شامل چهار طبقه و هر طبقه ۸۷۰ متر مربع و مجموعاً ۳۴۸۰ متر مربع می‌باشد. این ساختمان دارای کتابخانه (در ۷۰ متر مربع)، سالن مطالعه (در ۱۱۰ متر مربع)، آشپزخانه مرکزی (در ۷۰ متر مربع) و تعداد ۳۵ حجره است که مساحت میان‌گین هر حجره ۱۲ متر مربع است. هر طبقه دارای آشپزخانه و سرویس بهداشتی مجزا است.

### کتابخانه حضرت صاحب الامر (علیه السلام)

این کتابخانه در سال ۱۳۸۰ ق به امر حضرت آیت الله العظمی بروجردی (م ۱۳۸۰ ق) و با کمک معظم له و به همت مرحوم آیت الله دانش تأسیس گردیده است. تعداد کتابهای خطی این کتابخانه که به موزه آشتیان منتقل شده، ۵۹ عنوان است. این کتابها توسط جناب آقای صادق حضرتی فهرست نگاری و فهرست آن منتشر گردیده است. عمده این کتابها را مرحوم میرزا زین العابدین خان مستوفی البرز و مرحوم میرزا علی اکبر ادیب وقف کرده‌اند. تعداد کتابهای چاپی حدوداً ۱۰۰۰۰ جلد در موضوعات: عقاید اسلامی، تفسیر و کلام، تاریخ اسلام، رجال، احادیث، فقه و اصول، نهج البلاغه، اخلاق، ادبیات عرب و... است.

### یادکردی از واقفان کتاب برای مدرسه علمیه

در طول تاریخ افراد فرهیخته‌ای بودند که ارزش کتاب را به درستی درک کرده و نام نیک خویش را حفظ کردند. از جمله افرادی که با عمل ستودنی «وقف» باعث ماندگاری نام خویش و رونق کتابخانه حوزه علمیه آشتیان شده‌اند: مرحوم میرزا زین العابدین آشتیانی مستوفی دیوان اعلی است که شصت و هشت جلد کتاب را در سال ۱۲۷۲ هجری وقف

کتابخانه جدید بنای حوزه علمیه کرد. (تصویر شماره ۲).

هم چنین می توان از دانشورخوش ذوق و با قریحه شادروان میرزا علی اکبر ادیب<sup>(۸)</sup> یاد نمود که از محل ثلث اموالش تعدادی کتاب خطی و چاپ سنگی را وقف کتابخانه مذکور نموده است. آمار دقیق کتاب های وقفی مشخص نیست. اما آنچه از نسخه های خطی به جا مانده و در دور زمان نابود نشده است، نوزده نسخه از موقوفه ایشان باقی مانده است.<sup>(۹)</sup>

### موقوفات مدرسه

در طول سال های گذشته و از همان اوانِ تأسیس این مدرسه مبارک، مردان و زنان نیک اندیشی از مال و دارایی خود برای کمک به ترویج و تحصیل علوم آل محمد، موقوفاتی را به یادگار گذاشته اند و صدقات جاریه برای خود تأمین کرده اند. این موقوفات یا کلا برای مدرسه علمیه آشتیان وقف شده است و یا برخی از مصارف آنها برای مدرسه علمیه مقرر گردیده است. این موقوفات عبارت است از:

۱. موقوفه مرحوم آیت الله حاج شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی (تصویر شماره ۳)
۲. موقوفه مرحوم حاج میرزا جواد سلیمانی آشتیانی (تصویر شماره ۴)
۳. موقوفه مرحوم میرزا غلامرضا ذکایی (تصویر شماره ۵)
۴. موقوفه مرحوم منوچهر حاج عظیمی آشتیانی (تصویر شماره ۶)
۵. موقوفه مرحوم مهدی پروین آشتیانی (تصویر شماره ۷)
۶. موقوفه مرحوم قوزی (ملک دشت زارعی)
۷. موقوفه مرحومه بتول وقوعی (ملک دشت زارعی)





تصویر شماره ۴





تصویر شماره ۶



## مدیران و اساتید

فهرست مختصری از نام مدیران این مدرسه از تاریخی که اطلاع آن باقی مانده است به این شرح می‌باشد:

۱. آیت الله آقا شیخ محمد جعفر مجتهد آشتیانی. او سال ۱۲۷۵ هجری یعنی حدود سه سال بعد از تأسیس مدرسه مدیر و مدرس مدرسه بوده است.
۲. آیت الله آقا شیخ محمدتقی دانش احمدی آشتیانی. وی شاگرد آقا میرزا محمد حسن آشتیانی. قهرمان مبارزه با استعمار در جنبش تنباکو است.
۳. آیت الله آقا شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی
۴. حجت الاسلام والمسلمین آقا شیخ علی منتظری
۵. حجت الاسلام والمسلمین رفیعی (م ۱۳۸۰ ش)، امام جمعه فقید شهر ری
۶. آیت الله شیخ حسین مؤمن شیرازی
۷. حجت الاسلام والمسلمین علی عمرو آبادی
۸. حجت الاسلام والمسلمین محمدرضا رضوانی پور
۹. حجت الاسلام والمسلمین ناظمی

لازم به ذکر است تولیت و ریاست حوزه علمیه آشتیان بعد از فوت آیت الله آقا شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی چند سال به عهده فرزند ایشان آیت الله آحاج شیخ محمدتقی دانش آشتیانی بود<sup>(۱۰)</sup> و به علت استعفای ایشان تولیت و ریاست مدرسه به هیأت امنای واگذار شده و مدیر مدرسه نیز امور جاری را اداره می‌کند. این حوزه یکی از فعالترین حوزه‌های کشور محسوب می‌شود. که از نظر ارزشیابی در برخی از مقاطع از رتبه‌های ۱ تا ۳ را داشته است. همچنین دارای ۶ پایه و ۹۰ طلبه است که تا پایان سطح یک به مدت شش سال می‌توانند مشغول تحصیل باشند. بعد از این سطح طلاب برای تکمیل علوم معمولاً به قم رفته و ادامه تحصیل می‌دهند.

## برخی تربیت یافتگان مدرسه علمیه آشتیان در طول سالیان

در سالهای اخیر و حدود نیم قرن معاصر جمع زیادی از طلاب و فضیای محترم در این حوزه درس خوانده‌اند و بعدها به قم رفته‌اند و به مراتب بالایی نیز رسیده‌اند. از ذکر نام این بزرگان و علما به جهت معاصرت و این که ممکن است نام برخی از قلم بیفتد خودداری می‌کنیم. ولی نام کسانی که در اسناد تاریخی وجود دارد و در گذشته‌اند را می‌آوریم که هم یادکردی از ایشان باشد و هم شرح خدمت این مدرسه مبارک برای ثبت در حافظه تاریخ باشد.

بر اساس اسناد تاریخی، کاتبان و عالمان فرهیخته و بزرگی در مکتب این مدرسه پرورش یافته‌اند برخی از آنها بعد از تحصیل در این حوزه به حوزه‌های فعال و آباد دیگر چون کرهرود، جاپلق، بروجرد، اصفهان و نجف رفته‌اند و صاحب مقامی گردیدند و نام آنان در کتب تاریخی ثبت است. دانشمندان و فضیایی هم بودند که به حوزه درسی خارج از آشتیان نرفته و در همین محل به کسب علم و تعلیم و تعلم مشغول بوده‌اند. در هر حال نام برخی از کسانی که به نوعی نامی در تاریخ این حوزه دارند را می‌آوریم. باشد که به مصداق عند ذکر الصالحین تنزل الرحمه نام آن مردان عرصه علم و عمل برای امروز ما مایه تبرک و رحمت و برای آنان سبب یادکرد و طلب مغفرت باشد.

### ۱. آیت الله آخوند ملا احمد آشتیانی

خانदान احمدی دانش آشتیانی از خانواده‌های قدیمی و معروف آشتیان هستند که نزدیک به دو قرن، ریاست دینی و معنوی را در این شهر و حومه آن به عهده داشته‌اند. آیت الله آخوند ملا احمد، جدّ آیت الله دانش، عالمی عامل و دانشمندی پرهیزکار و صاحب کرسی تدریس و تبلیغ در آشتیان بوده است. آن مرحوم به خاطر مراتب ورع و تقوا به «سلمان زمان» شهرت یافته بود. اگر چه از تاریخ درگذشت ایشان اطلاع دقیقی نداریم، ولی بر اساس دست نوشته‌ای در یک نسخه خطی، وی

تا سال ۱۲۹۱ ق در قید حیات بوده است.

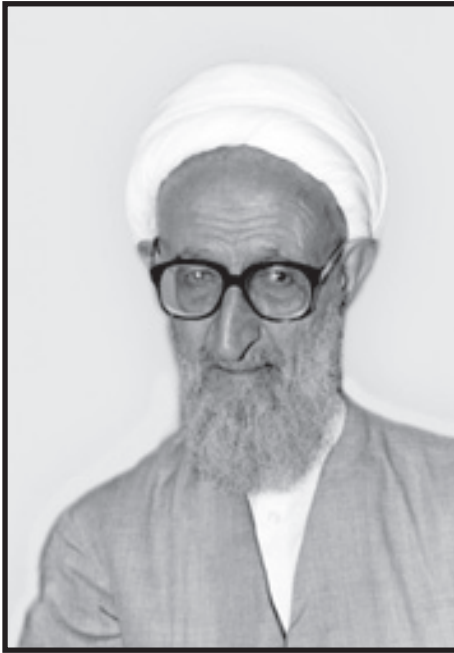
همین قدر معلوم است که در دوره صدارت میرزا حسن مستوفی الممالک پدر میرزا یوسف آشتیانی در قید حیات بوده و به امور شرعی و اداره بخشی از موقوفات محل و منطقه آشتیان مشغول بوده است. میرزا حسن مستوفی اخلاص و ارادت زیادی به او نشان می‌داد. به همین جهت دستور داد در بلندای شهر خانه‌ای برایش بنا کردند.<sup>(۱۱)</sup>

## ۲. آیت الله آقا شیخ محمدتقی دانش آشتیانی

او متولد ۱۲۸۹ ق و در گذشته به اول آبان ۱۳۲۲ است. وی فرزند مرحوم آخوند ملا احمد آشتیانی است. تحصیلات ابتدایی را نزد پدر و سایر اساتید فرار گرفت. سپس به تهران رفت و جزو شاگردان علامه میرزا محمدحسن آشتیانی (میرزای بزرگ آشتیانی) قرار گرفت. بعدها به موطن خود برگشت و به تدریس و ارشاد مردم پرداخت. در مسجد جامع آن شهر به امامت جماعت و تبلیغ و ارشاد مشغول بود. وی فقه و اصول را به درجه استادی می‌دانست. به پاس شخصیت علمی و اخلاقی اش مردم به وی به دیده احترام می‌نگریستند. وی در خط و انشاء استاد بود و از وی اسناد بسیاری در دست است. سجع مهر بیضی وی «محمدتقی» است. او پدر مرحوم آیت الله آقا شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی است. و در وسط قبرستان رومزار آشتیان (میدان بازار) در کنار سه عالم دیگر، آخوند ملا مسیح و آخوند ملا ابراهیم پیشنماز و آقا شیخ محمد حسن مجتهد نورایی آشتیانی مدفون است.

## ۳. آیت الله حاج شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی

آن بزرگوار مقدمات اولیه را در نزد پدرش شیخ محمدتقی دانش احمدی در آشتیان فرا گرفت و سپس به قم رفت و با راهنمایی و ارشاد آیت الله العظمی فیض قمی، در درس اساتید و دانشمندان به نام حوزه حاضر شد و از محضر ایشان کسب



کمالات کرد.

با این که در آشتیان مقداری از ادبیات و منطق را خوانده بود، مجدداً این علوم را از اساتید مطرح حوزه همچون، آیت الله آقامیرزا محمدعلی ادیب تهرانی و آیت الله آفاسید مهدی کشفی فرا گرفت. سطوح متوسط را از آیت الله آخوند ملاعلی معصومی همدانی (م ۱۳۹۸ق) همدانی آموخت. رسائل، مکاسب و طهارت شیخ را از حضرات آیات: میرزامحمد

فیض قمی (م ۱۳۷۰)، سید محمد حجت کوه کمره‌ای (م ۱۳۷۲ق)، سید محمدتقی خوانساری (م ۱۳۷۱ق) و سید احمد خوانساری (م ۱۴۰۵ق) استفاده کرد. پس از اتمام دروس سطح، نزدیک به چهار سال در درس مؤسس حوزه علمیه مرحوم آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری یزدی (م ۱۳۵۵ق) حاضر شد و بعد از درگذشت ایشان، از اولین کسانی بود که به درس آیت الله حجت و آیت الله فیض شتافت و همچنین از بحث آیت الله آفاسید محمدتقی خوانساری، که مخصوص عده‌ای از فضلا بود و در منزل استاد تشکیل می‌شد، بهره‌ای وافر برد.

آیت الله دانش به استاد اخیر خود، ارادتی ویژه و عمیق داشت و این ارتباط باعث شد تا از استاد برای سفر به آشتیان دعوت کند. از این رو، آیت الله خوانساری دو سال «تابستانها» به آشتیان سفر کرد که هنوز خاطره شیرین آن حضور و صفای وجود آن مرجع بزرگ، در اذهان مردم منطقه باقی است.

پس از ورود آیت الله العظمی بروجردی به حوزه علمیه قم و تشکیل محفل

درس، آیت الله دانش به جمع شاگردان ایشان درآمد. آیت الله دانش از بسیاری اساتید خود دارای اجازه اجتهاد بود.

از امور قابل توجه در مورد آن بزرگوار، اعتماد و اطمینان مراجع عصر به وی می‌باشد. از زمان مرجع بزرگ آیت الله آقاسید ابوالحسن اصفهانی تا امروزه وکالت بسیاری مراجع بزرگ را دارا بود و نماینده‌ای امین و امانت داری درست کار در امور حسبیه زعمای شیعه به شمار می‌آمد. ایشان وکیل تام‌الاختیار حضرت آیت الله العظمی خویی بود و سالها امور شهریه آن مرجع بزرگ را در قم، با درایت و دقت اداره می‌کرد.

پس از تأسیس کتابخانه مسجد اعظم به وسیله آیت الله العظمی بروجردی، اداره این مرکز از سوی ایشان به آیت الله دانش واگذار شد.

آیت الله دانش با حضرت امام (رحمت الله علیه) نیز رابطه‌ای نزدیک و صمیمی داشت و غیر از این که وکیل در پرداخت شهریه ایشان بود، ارتباط زیادی با امام داشت. حضرت امام نیز اعتماد و وثوق بالایی به حضرت آیت الله دانش داشتند که این مطلب از نامه‌هایی که از نجف اشرف برای مرحوم حجت الاسلام و المسلمین حاج سید احمد خمینی فرستاده‌اند و اموری که به آقای دانش ارجاع داده‌اند، مشخص می‌شود. در اوان پیروزی انقلاب اسلامی، آیت الله دانش برای احیای سنت دیرپای نماز جمعه، از سوی حضرت امام (رحمت الله علیه) به امامت جمعه آشتیان منصوب شد که در این سنگر نیز منشأ خدمات بسیاری بود. در جنگ تحمیلی نیز با وجود کهولت و بیماری، برای تقویت روحیه رزمندگان در مناطق جنگی حضور یافت.

از ثمرات همت عالی آن بزرگوار که به مدد مردان خیراندیش و علاقه‌مندان وی در آشتیان به انجام رسید، می‌توان به این موارد اشاره کرد:

۱ کمک و دستگیری از مستمندان و نیازمندان؛

۲ احیای موقوفات جهت اقامه مجالس دینی؛

- ۳ تأسیس و بازسازی مساجد و حسینیه‌های متعدد؛
- ۴ تأسیس مصلاّی آشتیان که پس از درگذشت ایشان، از سوی مردم به «مصلاّی بزرگ آیت الله دانش» نام گرفته است؛
- ۵ تشکیل صندوق قرض الحسنه؛
- ۶ تشکیل کتابخانه‌های حضرت سیدالشهدا علیه السلام و حضرت صاحب الامر علیه السلام در آشتیان

۷ احیا و نوسازی مدرسه علمیه آشتیان.

وی از مردان آسمانی عصر ما بود. زندگی مشحون از حسنات او و مشی و سلوک پاک و بی‌آلایش ایشان یادآور اسوه‌های علم و عمل تاریخ بلند شیعه بود. در میان همه طبقات مردم علاقه‌مندان زیادی داشت، عمری را به طهارت و قداست سپری کرد و جاودانه شد.

هنگام ظهر روز جمعه هشتم تیر ۱۳۸۰ (۷ ربیع الثانی ۱۴۲۲ ق)، آن روح بلند، قالب ۹۳ ساله تن را رها کرد و به معبود پیوست. در قم با حضور هزاران نفر از مردم آشتیان و جمع بسیاری از مراجع، علما و مدرّسان حوزه علمیه قم تشییع شد. پس از اقامه نماز به وسیله دوست دیرینه‌اش حضرت آیت الله العظمی صافی گلپایگانی، در جوار بارگاه ملکوتی حضرت فاطمه معصومه علیها السلام در مسجد طباطبایی به خاک سپرده شد.

رهبر معظم انقلاب اسلامی در پیامی به مناسبت رحلت آن عالم فرزانه چنین فرمودند: «رحلت عالم بزرگوار مرحوم آیت الله آقای حاج شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی، امام جمعه فقید آشتیان رحمت الله علیه را به عموم مردم عزیز و مؤمن استان مرکزی، مخصوصاً اهالی شریف و علم دوست آشتیان، تسلیت عرض می‌کنم. این روحانی خدوم، عمری طولانی را در خدمت به علم و دین سپری کرد و پس از ده‌ها سال اقامت در حوزه علمیه قم، که با تلاش علمی و خدمات فرهنگی همراه بود، به آشتیان مراجعت کرد و سعی و توان خود را مصروف خدمتگزاری مردم نمود.

خداوند متعال رحمت خود را شامل روح آن عالم ربّانی بفرماید و به بازماندگان محترم و همه دوستان و ارادتمندان ایشان صبر و اجر جزیل عنایت کند. سید علی خامنه‌ای (۱۳۸۰/۴/۱۰).

این مرد بزرگ نزدیک به بیش از نیم قرن مدیریت حوزه علمیه آشتیان را به عهده داشت. (۱۲)

#### ۴. حاج شیخ عباس صالحی آشتیانی

در سال ۱۳۱۲ هجری متولد و در سال ۱۳۵۳ خورشیدی بدرود حیات گفته است. از خانواده‌ای دانش پرور و ادیب بود که جد بزرگ این خاندان آخوند ملا محمد صالح است.

از همان اوان کودکی به آموختن علوم قدیمه در حوزه علمیه و مکتب خانه پرداخت و فقه، حدیث، منطق و ادبیات عرب و فارسی را آموخت. چندین سال مدیر و آموزگار دبستان دولتی خاقانی بود. و ریاست اوقاف را داشت. وی اشعاری در رثای اهل بیت علیهم‌السلام دارد. و مدتی نیز در کسوت روحانی بود. کتبیبه تکیه بازار آشتیان قصیده‌ای است در ده بیت که به سال ۱۳۴۷ شمسی سروده است.

#### ۵. حاج ملا علی مجتهد آشتیانی

از دانشوران سده چهاردهم هجری که نزد آخوند ملا رضا قلی و میرزا جعفر مجتهد آشتیانی تحصیل کرد.

از خاندان ادیب خلوت آشتیانی و عمومی میرزا علی خان آشتیانی متخلص به آشوب و ملقب به ادیب خلوت است.

وی در اواسط عمر در معیت برادر و برادرزاده خود [اسماعیل خان عماد لشکر و میرزا علی خان آشوب] از موطن خود به تبریز رفت و در آنجا رحل اقامت افکند.

## ۶. آخوند ملا اسحاق آشتیانی

فرزند آخوند ملا محمدعلی و ملقب به معتمدالشریعه و نیای خاندان اسحاقی آشتیانی است. نزد پدر و اساتید دیگر مخصوصاً آخوند ملا رضاقلی فقه، اصول و خط را فرا گرفت. مسلط به ادبیات عرب و فارسی بود و در علوم دینی صاحب رأی و نظر بود.

در طبابت سنتی نیز دستی داشت. او همچنین از کاتبان خوش خط و استاد در علم سیاق بود. اسناد فراوانی به خط وی در دست است که مهارت او را در انواع خط نشان می‌دهد. مرگ وی بعد از سال ۱۳۱۲ق اتفاق افتاده است. حکایت کرده‌اند که بعد از مرگ کتابهای وی حمل سه شتر شده و جهت فروش به قم فرستاده شده است.

فرزند او میرزا عبدالحسین هوده‌ای آشتیانی معروف به مشیر الاطبا، سالها در لباس روحانیت کار طبابت می‌کرد. وی به زبان فرانسه مسلط بود. فرزند دیگر وی میرزا علی است که به کار تجارت پرداخت.

## ۷. میرزا فضل الله صادقی آشتیانی

فرزند حاجی زین العابدین (و متولد ۱۲۹۱ و در گذشته به ۱۳۸۲ق) است. پس از تحصیل مقدمات علوم دینی در آشتیان به تهران رفت و فقه و اصول را در محضر آیت الله میرزا محمد حسن آشتیانی (میرزای بزرگ) آموخت. فلسفه و حکمت را نزد میرزا ابوالحسن جلوه و میرزا حسن کرمانشاهی آموخت و صاحب نظر در حکمت اسلامی و فقه شد و از قضات دستگاه قضایی بود. هر وقت مرحوم میرزا مهدی آشتیانی (فیلسوف) مریض یا در سفر بود، وی را برای درس جای خود به مدرسه سپهسالار می‌فرستاد. از تألیفات او رساله «حدوث عالم جسمانی»، تحقیق و طبع «رساله حملیه» آقا علی مدرس را می‌توان نام برد.

وی از خاندان رفعت دیوان آشتیانی است که بعدها نام فامیل صادقی را برگزیدند.

## ۸. آخوند آقا شیخ محمد آشتیانی

فرزند میرزا مرتضی معروف به قلعه و ملقب به «وثوق» است. علم فقه و اصول را در آشتیان آموخت و از دوستان نزدیک ملا عبد العظیم و میرزا محمد جعفر مجتهد آشتیانی بود و این سه تن، از مدرسین حوزه علمیه آشتیان بعد از تأسیس رسمی به سال ۱۲۷۰ هجری به حساب می آیند. او با میرزا جعفر بر سر موقوفات اختلاف داشتند. قلعه وی از معروف ترین قلعه های آشتیان به حساب می آید و معروف به قلعه وثوق می باشد که هم اکنون با دو برج هنوز پا برجاست. آقای صادق حضرتی درباره وی نوشته است:

«از زمره اعیان و روحانیون است چندین سال امامت جماعت را عهده دار بود. گروهی را از تأذی مردم و اعمال ناشایست منع می نمود و بی پروا از شیطنت آنان سخن می گفت همان افراد در میان مردم اکاذیبی شیوع دادند که باعث آزدگی خاطر شیخ محمد گردید. و چون حساس و زود رنج بود از امامت جماعت امتناع کرد. پس از هفته ای روز سوم ماه مبارک رمضان راهی تهران شد و بعد از چند سال در همان جا به رحمت ایزدی پیوست. وفات وی بعد از ۱۲۹۰ هجری است» (۱۴)

وی برادر سپهد احمد وثوق لشکر، نویسنده کتاب «خاطراتی از ۵۰ سال تاریخ معاصر» است.

## ۹. آقا شیخ محمد واعظ آشتیانی

او فرزند کربلایی ابوالقاسم است. در آشتیان تحصیل علوم متداول و دروس دینی را سپری کرد. واعظی توانا بود و نفسی گرم داشت. او نیای خاندان همایونی آشتیانی است. در رجال و مشاهیر آشتیان آمده است:

«وی علاوه بر فراگیری علم و دانش به پاره ای از حرف و فنون زمان، آشنایی داشت. گاهی شاطری، زمانی رنگرزی و مدتی زراعت می کرد. وی مدت سه دهه با معتمد الایاله بزرگ [نایب الحکومه آشتیان و مضافات] و پسرش معتمد الایاله

کوچک در منازعه و درگیری بود.

یک بار درب خانه حکومت را به آتش کشید ولی معتمد جرأت نکرد با وی برخورد کند. (۱۵)

سندی از وی در دست است با این عنوان:

«اجاره نامه یک باب دکان نانوايي و صندوق خانه دکان میرزا ابوالفضل که سابق پست خانه بوده به مدت سه سال و به مبلغ نود تومان هر سال به اجاره آقا شیخ محمد مدظله العالی به عنوان مستأجر و مؤجر آن آقا میرزا عبدالله خان تاجر آشتیانی. که سی تومان این دکان‌ها مخارج دارند که درست شوند، به تاریخ ۲ شوال ۱۳۹۳».

### ۱۰. آخوند ملا مسیح آشتیانی

فرزند آخوند ملا محمد علی و از عالمان و خوش نویسان است که مدتی در مدرسه علمیه به تدریس مشغول بود. در چندین وقفنامه‌ی قرآن، تولیت آن را به وی محول کرده‌اند. وی مدتی اداره مدرسه علمیه و موقوفات را به عهده داشته است. آخوند ملا مسیح حافظ قرآن بود، انشایی محکم داشت و خط نستعلیق و شکسته را خوب می‌نوشت. زندگی را از راه مکتب‌داری و تحریر اداره می‌کرد. علی بن مسیح خلف اوست که یک جلد قرآن کریم را از ابتدا تا انتها به قلم زیبایی در سال ۱۳۲۶ هجری به خط نسخ عالی نوشته است. (۱۶)

مدفن وی در قبرستان رومزار (میدان بازار آشتیان) و کنار آخوند ملا ابراهیم، آقا شیخ محمد تقی دانش و آقا شیخ محمد حسن مجتهد نورایی است.

### ۱۱. ملا عبدالعظیم آشتیانی

او فرزند ملا محمد علی و نیای خاندان حاج عظیمی آشتیانی شاخه‌ای از خاندان اعتصام الملک آشتیانی است.

وی دوستی نزدیک با میرزا جعفر مجتهد آشتیانی داشت و گویا با وی در مدرسه علمیه به تدریس مشغول بوده است. کتاب درّه نادری، تألیف میرزا مهدی استرآبادی را در روز سه شنبه سال ۱۲۳۴ق به خط نستعلیق و دیوان امیر معزی را به سال ۱۲۶۷ق به خط نستعلیق کتابت کرده است.<sup>(۱۷)</sup>

ملا عبدالعظیم خطی خوب و انشایی محکم داشت. ملا باقر و ملا تقی فرزندان هنرمند اویند. نامبرده به خاطر شباهت به مرحوم میرزا جعفر مجتهد در یک درگیری به جای او به قتل رسید.<sup>(۱۸)</sup>

## ۱۲. ملا علی نقی آشتیانی

فرزند ملا رفیع و ملقب به «قاضی» و از خاندان اعتصام الملک آشتیانی است. از سرگذشت وی اطلاع دقیقی در دست نیست. مقدمات علوم را نزد پدرش و اساتید مدرسه علمیه آشتیان فرا گرفت و هرگز از آشتیان جهت تحصیل به جایی نرفت. «پدر حاج بصیر دیوان و جد احمد راد است. وی مردی ساده دل و سلیم النفس بود و علوم ادبی و فقه را به مقداری می دانست و محل رجوع مردم به حساب می آمد و به قاضی مشهور بود».<sup>(۱۹)</sup>

احمد راد نوه وی، سفیر کبیر ایران در مصر بود. او در احوال جدش می نویسد: «از بعضی از کسان درباره هوش آن مرحوم، به طنز و شوخی حکایت کرده اند که هرگاه به باغ خود، بیرون از ده می رفت برای این که هنگام بازگشتن راه را گم نکند در طول راه خانه و باغ، گاه می ریخته است».<sup>(۲۰)</sup>

## ۱۳. آقا سید اسماعیل میری آشتیانی (حجت)

او فرزند میر آقا و مشهور به «سید اسماعیل حجت» از تحصیل کردگان مدرسه علمیه آشتیان است که در همین مدرسه، ادبیات عرب تدریس می کرده است. وی سپس به نجف اشرف رفت و فقه و اصول را نزد اساتید بزرگ فرا گرفت.

گفته شده مرحوم حاج عبدالکریم حائری یزدی (م ۱۳۵۵ق) به وی ارادت داشت و ارباب رجوع از آشتیان را به وی ارجاع می‌داد. او تجارت هم می‌کرد. اسنادی از وی وجود دارد که نشان می‌دهد تا سال ۱۳۱۴ش (۱۳۵۴ق) حیات داشته است. سجع مهر بیضی او «اسمعیل الحسینی» بوده و خط شکسته نسبتاً خوبی داشته است.

#### ۱۴. آقا شیخ علی اصغر آشتیانی

فرزند میرزا محمد علی آخوند و ملقب به فخر الواعظین است. مقدمات را نزد پدرش فرا گرفت و سپس از میرزا جعفر مجتهد و آقا شیخ جعفر شهرابی استفاده کرده است. علاوه به کسوت روحانیت به تجارت هم مشغول بود. از وی چندین نامه و سیاهه اموال و اجناس در دست است. خطی نسبتاً خوب داشت و از واعظین آشتیان به حساب می‌آمد. وی نیای خاندان سعیدی آشتیانی است. مهر او بیضوی با عنوان و سجع «علی اصغر» است. در سال ۱۳۰۶ش در گذشته است.



## ۱۵. حاج محمد حسن فرشاد آشتیانی

سرهنگ حاج محمد حسن فرشاد آشتیانی فرزند کربلایی عبدالله و او فرزند میرزا محمد صالح آشتیانی از کاتبان و خوشنویسان نیمه دوازدهم هجری است. او خود نوشته است:

دروس اولیه را در قصبه آشتیان در مکتب خانه پدرِ مادرم آخوند ملا عابدین و مدرسه علمیه آشتیان فرا گرفتم. برای تکمیل علوم در مدرسه فیضیه قم نزد استادان علوم اسلامی به افتخار شاگردی موفق شدم. در تهران نیز نزد عموی پدرم حاج میرزا جعفر صدیق الممالک آشتیانی، به فراگیری خط پرداختم. به معرفی پسر عمویم میرزا عبدالوهاب خان مستشار دفتر، جهت خوشنویسی، در اداره نظمیته تهران استخدام شدم به درجه سرهنگی نایل شدم. اجازه شغل را از دست خط مبارک آیت الله العظمی حاج شیخ عبدالکریم گرفتم. بعدا سر سپرده آیت الله میرزا احمد آشتیانی بودم و به دستور آقا میرزا احمد از وجوهات، کاشی محراب و درب ورودی ساختمان اولیه مسجد آشتیانی های تهران را ادا نمودم. «(۲۱)»

## ۱۶. آخوند حاج ملا جعفر آشتیانی مشهور به خلف

او از فقیهان و عالمان آشتیان در اواخر قرن ۱۲ هجری و پدر آقا شیخ زین العابدین آشتیانی است. از تاریخ تولد وی اطلاعی در دست نیست. وی دوستی نزدیک با آقا میرزا جعفر مجتهد آشتیانی و با آخوند ملا اسحاق، ملا محمدباقر، آخوند ملا مسیح و آقا شیخ محمد حسن نورایی آشتیانی داشته است. اسنادی در دست است که تبصره او در علوم دینی، ادبیات عرب و فارسی را می‌رساند. در خوش‌نویسی نیز ممتاز بوده است. او از مدرسان مدرسه علمیه آشتیان است. وی از ثروت و مکنت برخوردار بوده و بخشی از موقوفات توسط وی اداره می‌شده است. وی احتمالاً با میرزای بزرگ آشتیانی (آقا شیخ محمد حسن، مبارز جنبش تنباکو) در کودکی هم مکتب بوده است. سجع مهر بیضی وی «جعفر» است.

و وفات وی بعد از سال ۱۳۱۳ هجری اتفاق افتاده است.

## ۱۷. آقا شیخ زین العابدین آشتیانی

فرزند آخوند حاج ملا جعفر آشتیانی و از نوادگان دختری آقا شیخ محمد حسین آشتیانی و جد مرحوم شهید حجت الاسلام والمسلمین دکتر غلامرضا دانش آشتیانی و آقای مهندس علی دانش منفرد نمایندگان منطقه در مجلس شورای اسلامی است. او تحصیلات را نزد پدر خود که استادی تمام بود و همچنین سایر علمای آشتیان مانند ملا اسحاق، میرزا جعفر مجتهد، آقا شیخ محمدتقی و آخوند ملا مسیح فرا گرفت. مورد قبول عامه بود و امور شرعی و موقوفات آشتیان و اداره مدرسه علمیه شهر به دست او بود و یکی از اساتید این حوزه به حساب می‌آمد.

وی در وعظ و خطابه نفسی گرم داشت و مسلط به مباحث فقه و اصول بود. از ایشان اسناد فراوانی در دست است. سجع مهر بیضی وی «عبد زین العابدین» است. به روی سنگ مزار وی این کلمات نقش بسته است.

«انما الدنيا فنا آرمگاه مرحوم مغفور عالم عابد و فقیه زاهد آقا شیخ زین العابدین آشتیانی ابن مرحوم خلد مقام، آخوند حاج ملا جعفر طاب ثراه که تمام عمر خود را در تکمیل مراتب علمیه و ترویج احکام دینیه و تهذیب اخلاق جامعه مصروف داشته و در فروردین ماه سال ۱۳۲۴ به دار باقی رحلت نمود».

وقفنامه‌ای از آقا شیخ زین العابدین آشتیانی در وقف کتاب برای محصلین مدرسه علوم دینی آشتیان در دست هست که متن آن چنین است:

وقف مؤبد گردانید مرحوم خلد آشتیان عالم متقی آقا شیخ زین العابدین طاب ثراه یک جلد کتاب به علاوه مجلدات دیگر که آنها در بیست صفحه اول کتاب مستطاب نهج البلاغه و اصول کافی و شرح لمعه بر کافه علما و محصلین علوم دینیه آشتیان که صلاحیت استفاده از آنها داشته باشند. به شرط آن که آنها را معطل نگذارند. و در حفظ آن مراقبت نمایند. و اگر از اولاد یا منسوبین ایشان که احتیاج

به آنها داشته باشد بر دیگران مقدم می‌باشد و تولیت آنها با میرزا ابوالفضل فرزند مرحوم واقف و بعد از ایشان با هر کسی که منسوبین آن مرحوم که اهل علم و تقوی باشد و متولی اول او را معین می‌باشد و هر کدام متولی باید متولی خود، ترکیب معین نماید اگر از منسوبین آن کسی به این صلاحیت یافت نشود تولیت اعلم عادل علماء آشتیان خواهد بود.

### ۱۸. میرزا حسن خان صادقی آشتیانی

او معروف به همایون دفتر و ملقب به رفعت دیوان و فرزند حاجی میرزا زین العابدین آشتیانی است. وی نیای خاندان صادقی آشتیانی و برادر میرزا فضل الله صادقی آشتیانی حکیم و قاضی دادگستری است.

تحصیلات مقدماتی را در آشتیان در مکتب‌خانه و سپس در مدرسه علمیه آشتیان فراگرفت. از شاگردان آخوند ملا ابراهیم پیشنماز و آقا شیخ محمد حسن مجتهد (نورایی آشتیانی) و آخوند آقا شیخ محمدتقی دانش بود. سپس به تهران رفت و از کارگزاران دربار مظفرالدین شاه و از مستوفیان دستگاه میرزا حسن خان مستوفی الممالک آشتیانی شد.

فقه و اصول خوانده بود و دارای انشایی محکم و خطی خوش بود. در اواخر عمر به آشتیان آمد و تا سال ۱۳۰۶ ش زنده بوده است.

### ۱۹. میرزا علی آشتیانی

او فرزند آخوند ملا اسحاق معتمد الشریعه است و در مدرسه علمیه آشتیان از محضر پدر و سایر اساتید بهره‌ها برد و از کاتبان و سیاق دانان بود. در امور تجارت دستی داشت و از کاسبان مورد اعتماد بازار بود. وی مانند اسلاف خود به تدریس و تعلیم نپرداخت. اسنادی از وی در دست است که تسلط او را به علوم عربی، فارسی و سیاق نشان می‌دهد.

سند اجاره‌نامه‌ای از وی در دست است که خلاصه آن بدین قرار است:  
«اجاره نامه مشروط جناب مستطاب آقا میرزا علی خلف معتمد الشریعه، یک باب دکان واقع در بازار آشتیان از دکاکین ابتدای تیمچه (شترخان) به مبلغ ده تومان، اجاره دهند: میرزا عبدالله خان تاجر آشتیانی. مدت اجاره: یک سال تمام، به تاریخ ذیحجه الحرام ۱۳۳۱.»

### ۲۰. ملا محمد رفیع آشتیانی

او فرزند میرزا محمد و از شاگردان مدرسه علمیه آشتیان و از کاتبان و خوش‌نویسان اواسط قرن سیزده هجری است. وی با ملا محمد صالح ابن محمد اسماعیل خوشنویس و کاتب از قرن سیزدهم عموزاده بوده‌اند. (۲۲)  
ملا محمد رفیع ابن محمد آشتیانی برحسب خواهش میرزا محمد (دایی‌اش) در اوایل قرن سیزدهم کتاب انیس الغافلین، تألیف ملا میرقاری گیلانی (زنده در ۱۰۰۵ق) در اخلاق را به خط نسخ کتابت کرده است. (۲۳)



## ۲۱. آیت الله علامه سید جلال الدین میری آشتیانی

آخرین قله رفیع فلسفه شرق، شارح بزرگ اسفار و ملاصدراى روزگار ما و عارفی بلند مرتبه در آشتیان و در سال ۱۳۰۴ ش متولد شد. دوره ابتدایی را در دبستان خاقانی گذراند. در مکتب خانه و مدرسه علمیه آشتیان گلستان سعدی، نصاب الصبیان و تاریخ معجم، مقدمات در صرف و نحو و دوره نادری و قسمتی از کتاب سیوطی را فرا گرفت.

اولین کسی که در زندگانی آقا جلال‌الدین اثر گذاشت و توانست هنر و اخلاق نیک خود را در وجود او زنده سازد. میرزا مهدی بن ملا اسماعیل (معلم‌زاده آشتیانی) است وی از مدرسان حوزه آشتیان در آن زمان به شمار می‌رفت و مرد جدی و مطلعی بود و خطوط معمول را زیبا می‌نگاشت. استاد جلال‌الدین هم خط بسیار زیبا دارد. می‌گویند در همان سنین از مدرسین حوزه پرشش‌ها می‌کرد که از جواب دادن به آن اکراه داشتند یا بعضا عاجز می‌ماندند. (۲۴)

وی به تشویق آیت‌الله دانش در سال ۱۳۲۳ به حوزه قم رفت و از اساتید به نام عصر مرحوم علامه طباطبایی فلسفه و تفسیر و اصول فقه را فراگرفت. حکمت و فلسفه را از آیت‌الله ابوالحسن رفیعی قزوینی فرا گرفت، سپس به نجف رفت و در دو سال از محضر اساتیدی چون سید حسن بجنوردی، سید محسن حکیم، شیخ حسین حلی و میرزا عبدالهادی شیرازی بهره برد.

وی در درس حکیم و محقق میرزا احمد آشتیانی حاضر شد و فلسفه را نزد آقا میرزا مهدی آشتیانی و در قم نزد آقایان سید محمد تقی خوانساری، سید محمد حجت کوه کمره‌ای و میرزا رضی تبریزی و شرح منظومه حکمت و قسمتی از مکاسب و شوارق الالهام را خدمت مرحوم حاج شیخ مهدی کلاهی خواند. (۲۵)

اساتید فرزانه، استاد یگانه پرورش دادند و جلال‌الدین واسطه انتقال علم اسلاف به اخلاف شد.

ایشان از ۱۳۴۵ ش به مقام استادی دانشگاه مشهد رسید و در ۱۳۴۹ ش به مدیریت

گروه فلسفه و حکمت دانشکده الهیات این دانشگاه انتخاب شد. در ۱۳۵۵ جایزه بنیاد فرهنگی البرز به او تعلق گرفت. در ۱۳۷۵ بازنشسته شد و سال بعد، فرهنگستان علوم، او را به عنوان دانشمند برجسته شناخت. بعد از بازنشستگی، دانشگاه مشهد، دوباره وی را دعوت به تدریس کرد. آشتیانی در مهر ۱۳۷۸ نشان درجه یک دانش جمهوری اسلامی را دریافت کرد و در همین سال از تدریس رسمی کناره گرفت. مستشرق معروف فرانسوی پرفسور هانری کربن (۱۹۷۹ - ۱۹۰۳ م) بارها آشتیانی را ستوده و او را ملاصدرای عصر ما خوانده است. کسانی که کربن را می‌شناسند و سیطره و تسلط او را در فکر فلسفی و عرفانی ایرانی می‌دانند، درمی‌یابند که سخن او از چه پایه بلند و دقیقی برخوردار است. کربن نوشته است:

«در مساعی و تمایلات فکری خود، آقای آشتیانی به نظر من مانند یک ملاصدرایی است که در عصر ما زندگی می‌کند، به نحوی که ملاصدرایی دوباره زنده شده. گمان نکنم بتوانم تمجیدی بالاتر از این بیان کنم. آقای آشتیانی یک فیلسوف ایرانی است که نماینده تمام عیار فلسفه دیرین است، منتهی فلسفه دیرینی که به نحوی کاملاً امروزی درک شده است. به این صورت آثار ایشان شاهد تجدد این تفکر است که علایم بسیاری از آن را می‌توان در ایران معاصر مشاهده کرد.» (۲۷)

این چهره بلندآوازه و عالم ژرف‌نگر و فیلسوف سترگ، به راستی یکی از مفاخر جهان تشیع است که در عصر حاضر در جهت نشر اندیشه‌های اسلامی از خود اهمی قابل ارج نشان داد و با قریب نیم قرن تدریس فلسفه و عرفان و تربیت ده‌ها شاگرد در حوزه و دانشگاه و نیز با تألیف و شرح و ترجمه و حاشیه بر آثار معروف فلسفی و عرفانی و تنقیح برخی کتب مأخذ، در ردیف اندیشمندان نامدار شیعه، قرار گرفته است.

او توانست غبار نسخ را از میراث فلسفی ایران و اسلام بزداید.

در اولین روزهای بهار سال ۱۳۸۴ در مشهد درگذشت و در پناه بارگاه رضوی ع مدفون گردید.

بوستان کتاب قم با همکاری هیأت تحقیقی فلسفی خود آثار گرانقدر استاد را با ویرایش جدید و با عنوان «آثار استاد آشتیانی» به چاپ می‌رساند که تاکنون ۲۰ جلد از آنها ارایه شده است.

## ۲۲. حاجی ملا آقا بزرگ آشتیانی

حاجی ملا آقا بزرگ [حاجی میرزا آقا بزرگ آشتیانی]، ابن مرحوم ملا علی محمد و نیای خاندان «رشیدی آشتیانی» است. از کاتبان و خوشنویسان بی‌نقطه نویس و از اساتید حوزه آشتیان است. مهر چهارگوش وی با سجع «عبدۀ آقا بزرگ» است.

وی علوم اولیه و خوش‌نویسی را در مکتب خانه پدر و مدرسه علمیه آشتیان به سامان رساند. اسنادی که از وی باقی مانده تسلط او را در ادبیات عرب و فارسی به خوبی می‌رساند. بسیاری اسناد از قبیل عقدنامه، مبیعه، وقفنامه و نامه ... از او در دست است که اسنادی وی را در انواع خط می‌رساند. فرزندان وی همه از کاتبان زبردست بودند. او زندگی را از مکتب‌داری و تحریر می‌گذراند. وی نیای بزرگ خاندان با فرهنگ رشیدی است و دوستی و آشنایی نزدیک با آخوند ملا مسیح و آخوند ملا ابراهیم پیشنمنان داشته است و هر سه از مدرسان حوزه علمیه آشتیان به حساب می‌آمدند. ایشان در سال ۱۳۳۳ق درگذشت.

## ۲۳. آخوند ملا محمد علی آشتیانی

فرزند آخوند ملا عبدالله ابن رضا بیک از مدرسین و مکتب‌داران اوایل عصر مظفرالدین شاه قاجار و از خانواده‌ای عالم و کاتب بود. مدتها در مدرسه علمیه به تدریس مشغول بود. و معاش خود را از راه مکتب‌داری و تدریس به دست می‌آورد. فرزندانش همه عالم بودند. میرزا جعفر و آقا شیخ عباس و ملا رقیه فرزندان آخوند ملا محمدعلی هستند.

## ۲۴. آقا شیخ عباس رضایی آشتیانی، شیخ الاسلام

فرزند ملا محمد علی آخوند آشتیانی است. در محضر پدر و آخوند ملا ابراهیم و آخوند ملا مسیح تحصیل کرد. در مدرسه علمیه علوم اسلامی، فقه و اصول را فرا گرفت. از خوش‌نویسان و کاتبی زبر دست بود.

از سال ۱۳۰۶ خورشیدی که اولین مدرسه دولتی خاقانی آشتیان دایر می‌شود، از معلمین عربی و خط این مدرسه بود. اسناد زیادی از بیع‌نامه، عقدنامه، اجاره‌نامه و وصیت‌نامه از وی موجود است که تسلط او را در نوشتن انواع خط شکسته و به کار بردن آیات و روایات در اسناد مختلف به اثبات می‌رساند. وی ابتدا در لباس روحانیت بود. برادرش میرزا جعفر نیز از کاتبان و خوش‌نویسان است. وفات او بعد از سال ۱۳۲۶ خورشیدی اتفاق افتاده است. سجع مهر بیضوی وی «عباس» بوده است.

## ۲۵. آخوند ملا محمد باقر آشتیانی

او نزد پدرش که از عالمان زمان خود بود و ملا رضا قلی و میرزا جعفر مجتهد و ملا احمد، علوم و مقدمات را فرا گرفت. دوستی نزدیک با ملا اسحاق و میرزا محمد حسن داشت و از مدرسان مدرسه علمیه آشتیان بود. و ادبیات عرب و فارسی را به خوبی می‌دانست. اسناد بسیاری از وی در دست است که تسلطش را در خطوط مختلف سیاق و آیات و روایات در تنظیم عقدنامه‌ها به اثبات می‌رساند. وی مدت زمان طولانی خود مکتب‌دار بود و معاش خود را از تدریس و تحریر به دست می‌آورد. سجع مهر بیضوی وی «الراجی محمد باقر» است و تا ۱۳۱۳ ق زنده بوده است.

## ۲۶. آیت الله حاج میرزا جعفر عسکری شهبابی

فرزند حاجی حسن از ملاکین روستای شهباب آشتیان، از مشاهیر روحانی منطقه در قرن سیزدهم و مدرسان حوزه علمیه آشتیان به مدت ۴۰ سال است. وی در علوم

دینی زمان خود تبحر کافی داشت و به درجه اجتهاد نایل آمده بود. حدود چهل سال از عمر پربرکت خود را در آشتیان به ارشاد، تدریس، تولیت موقوفات و امامت جماعت مشغول بود.

مرحوم آیت الله حائری رحمته الله علیه گاهی کسانی را که از منطقه آشتیان نزد ایشان می‌رفتند، به حاج میرزا جعفر اشارت و حواله می‌داد. روابط خوبی بین ایشان و آقای حاج شیخ برقرار بود. هنگامی که حضرت آیت الله حاج شیخ عبدالکریم حائری رحمته الله علیه در سال ۱۳۱۵ رحلت نمود، رضاشاه انعقاد هرگونه مجلس ختم برای ایشان را ممنوع کرد و می‌دانیم که در قم جلسه بزرگداشتی برای مرحوم آیت الله حائری برگزار نشد.

آقا شیخ جعفر از سر ارادت و علاقه، مجلس ختمی در آشتیان منعقد نمود. عمال دولت به میرزا جعفر اخطار کردند که مجلس نباید بیش از یک ساعت طول بکشد و کسی حق گریه کردن ندارد و احدی درباره شخصیت آیت الله حائری سخنی نگوید و فقط اجازه قرائت قرآن آن هم با سکوت و آرامش صادر گردید. وقتی مجلس به اتمام رسید مردم عزادار به خانه حاج میرزا محمد شریف که از خیرین وقت بود، رفتند و به نوحه سرایی و مرثیه‌خوانی پرداختند.

در اواخر عمر به علت کسالت مزاج به زادگاهش روستای شهاب مراجعت کرد و بعد از مدتی کوتاه در سال ۱۳۲۰ ق به رحمت ایزدی پیوست. اهالی شهاب و آشتیان از سر علاقه و افری که به وی داشتند، جنازه‌اش را از زادگاهش تا آشتیان به فاصله ۱۸ کیلومتر روی دست حمل کردند و زن و مرد در سوگ فقدان او نوحه‌سرایی کردند.<sup>(۲۶)</sup> پیکر او به قم انتقال داده شد و در صحن آیینه حرم مطهر حضرت فاطمه معصومه علیها السلام مدفون شد.

## ۲۷. ملا عبدالله آخوند

ملا عبدالله از صلحا و عرفا بود و با این که داعیه ارشاد نداشت، اما عده‌ای به او ارادت داشتند. از احوال زندگی وی اطلاعی در دست نیست. اما وی قبل از سال

۱۲۸۶ هجری زندگی را بدرود گفته بود. (۲۷)  
او جدِ مادری استاد عباس اقبال آشتیانی است.

## ۲۸. میرزا محمد جعفر مجتهد آشتیانی

ایشان از فقیهان و علمای آشتیان بوده که ریاست مدرسه علمیه آشتیان و تولیت موقوفات را به سال ۱۲۸۷ هجری به عهده داشته است.

با تفسیر و ادبیات آشنایی زیادی داشت و در طول حیات خود در ترویج، تدریس و امر قضا کوشا و صاحب ذوق بود. می‌گویند: آیات روح بخش قرآن را به طرز زیبایی تلاوت می‌کرد. میرزا جعفر با بیان قوی و استدلال‌ات منطقی در قضا، غالباً حق را از باطل تمیز می‌داد و به خاطر رفتار منصفانه‌اش مرافعات و شکایات در محل به حداقل رسید. همسر میرزا جعفر، خواهر قائم مقام بزرگ [میرزا ابوالقاسم خان] بود. (۲۸)

در کتاب شهریار جاده‌ها آمده است «امروز یکشنبه ۲۱ ذی قعدة ۱۲۸۷، علماء آشتیان میرزا محمد جعفر مجتهد، آخوند ملا حسین، ملا ابراهیم را ملاقات نموده و میرزا حسین خان و میرزا نصرالله مستوفی گرکانی و میرزا تقی، برادر میرزا زین العابدین و میرزا علی نقی و میرزا شفیع به حضور پذیرفته شدند». (۲۹)  
در وقفنامه‌ای مربوط به ۳۰ جزء قرآن، میرزا محمدرضا خلف حاجی و میرزا باقر آهویی نخعی در مورخ ۱۲۷۳ هجری تولیت آن را به «جناب علامه فخار، فخر المحققین العارفین افضل الفضلا والعلما میرزا جعفر سلمه الله ...» واگذار کرده‌اند.

## ۲۹. میرزا ابراهیم آشتیانی

فرزند آخوند میرزا محمد علی آشتیانی و برادر ملا اسحاق (معمد الشریعه) از خطاطان و خوش‌نویسان عصر خود بود. وی انواع خط را نزد پدر و برادرش فرا گرفت و به سال ۱۲۷۰ هجری درگذشت. بعدها این خاندان نام فامیلی اسحاقی را

برای خود برگزیدند. آقای بیانی در شرح حال وی نوشته است:  
 «میرزا ابراهیم از اشراف و اعظم آن سامان بود و خط نستعلیق را نزد پدرش  
 آموخته و خوش می‌نوشت و از علوم ادبی بهره کافی داشت. وی به سال ۱۲۷۰ هجری  
 درگذشت».<sup>(۳۰)</sup>

### ۳۰. آیت الله آقا شیخ محمد حسن مجتهد آشتیانی

فرزند آخوند ملا ابراهیم از فقها و مدرسین مدرسه علمیه آشتیان بود و در انشاء  
 و خط دارای سبک مخصوص است. از وی اسناد خطی بسیاری در دست است.  
 وی مقدمات را در آشتیان آموخت و در جوانی به کسوت روحانی درآمد. از  
 کودکی از محضر درس اساتید حاضر در زادگاهش همچون آخوند ملا ابراهیم  
 پیشنماز و پدرش بهره برد و سپس به نجف اشرف رفت و به درجه اجتهاد رسید.  
 او از شاگردان میرزای بزرگ آشتیانی (م ۱۳۱۹ق) و شیخ هادی تهرانی است.  
<sup>(۳۱)</sup> سپس به آشتیان آمد و تا آخر عمر در این شهر ماند و محل رجوع دعاوی و  
 امور شرعی و وقفی منطقه بود. بسیاری از طلاب علوم دینی و دیگران از مجلس  
 درس وی سود می‌بردند. همسرش دختر آخوند ملا مسیح بود. وفات وی به سال  
 ۱۲۹۲ شمسی اتفاق افتاد».<sup>(۳۲)</sup>

قبر وی در میدان بازار آشتیان مشهور به رو مزار در چهار طاقی معروف در کنار  
 عالمان آقا شیخ محمدتقی دانش آشتیانی، آخوند ملا ابراهیم و آخوند ملا مسیح  
 است. سجع مهر بیضی وی «عبده محمد حسن» می‌باشد. نام وی بر کاشی کاری  
 حسینیه بازار آشتیان حک شده است. وی پدر سرلشکر نورایی آشتیانی تجدید کننده  
 بنای حسینیه بازار آشتیان است.

### ۳۱. آخوند ملا ابراهیم پیشنماز آشتیانی

از دانشوران حوزه آشتیان و پدر آیت الله آقا شیخ محمد حسن مجتهد آشتیانی

است. از تربیت یافتگان میرزا جعفر مجتهد آشتیانی بود و در مدرسه علمیه آشتیان سمت استادی داشت و با آخوند ملا مسیح روابط نزدیک داشت. خط شکسته را نیکو می‌نوشت.

در وقفنامه ۱۲ جزء قرآن به ذی حجه سال ۱۲۹۸ که مقرب الخاقان میرزا محمد علی لشکر نویس خلف حاجی حسین آشتیانی وقف قصبه آشتیان نموده و تولیت آن را به آخوند ملا ابراهیم آشتیانی و اولاد او واگذار کرده است. او بعد از میرزا جعفر، سمت پیشنمازی و تولیت موقوفات آشتیان را داشته است.

دختری داشت به نام ملا شرف که سمت مکتب‌داری داشت و از بانوان باسواد و معلم قرآن بوده است. این خانم محترمه ۹۰ سال عمر کرد و ده‌ها سال از عمر خود را به تعلیم قرآن مشغول بود. قبر وی در قبرستان عمومی آشتیان مورد احترام است.

### ۳۲. حاج میرزا فضل الله معماری آشتیانی

فرزند حاج میرزا احمد معمار آشتیانی است. تحصیلات مقدماتی را در مدرسه علمیه آشتیان فرا گرفت و سپس به قم رفت. وی از شاگردان آیت الله حاج شیخ جعفر شهربابی (عسکری) بود.

وی به عنوان کاتب و مُحَرَّر در بیت مرحوم آیت الله العظمی گلپایگانی، سالیان طولانی خدمت کرد. بنا به وصیت پدرش و همکاری آیت الله دانش، مسجد جمعه آشتیان را در دهه ۳۰ شمسی بازسازی و مرمت کلی کرد. تبحر و استادی وی را در خط شکسته مورد تأیید اهل فن است. اسناد و نامه‌های بسیاری به خط زیبای ایشان به جا مانده است.

### ۳۳. آقا سید احمد میری آشتیانی

مردی ساده و وارسته بود. در جوانی در کسوت روحانیت درآمد و گاهی به وعظ و ذکر مصائب ائمه اطهار علیهم‌السلام می‌پرداخت. در نزد عامه از احترام و مرتبه‌ای برخوردار

دار بود. فوتش به سال ۱۳۰۷ش اتفاق افتاد. وی عموی علامه آقا سید جلال الدین آشتیانی فیلسوف است. سجع مهر بیضی وی (احمد الموسوی) است. (۳۳)

### ۳۴. آقا میر کاظم حسینی آشتیانی

وی متولد ۱۲۶۹ق و در گذشته به سال ۱۳۲۶ و از سادات و روحانیون حوزه آشتیان است. ایشان تحصیلات مقدماتی را در مدرسه علمیه آشتیان نزد آقا شیخ جعفر مجتهد آشتیانی و آخوند ملا مسیح آشتیانی و آخوند ملا ابراهیم پیشنماز که از مدرسان این مدرسه بودند فرا گرفت. از ثروت و مکنت کافی برخوردار بود و خود را به دارالسلطنه تبریز رسانید. فقه و اصول را نزد علمای آنجا و در مدرسه آشتیانی ها خصوصاً نزد ملا علی مجتهد آشتیانی تکمیل کرد.

شهر تبریز در آن زمان محل آمد و شد مستوفیان، میرزاها و خوش نویسان آشتیانی، گرکانی و فراهانی بود. آقا میر کاظم به علت داشتن خط خوش و نیز مورد اعتماد بودن در دستگاه میرزا یوسف مستوفی الممالک آشتیانی (۱۳۰۳-۱۲۲۷ق) جزو کارگزاران و محارم دستگاه جناب آقا گردید.

### ۳۵. شاگردان مدرسه علمیه که اطلاع دقیقی از شرح حال آنها نداریم

برخی از کسانی از زمره اهل فضل در اسناد و مدارک تاریخ محلی نام آنها ذکر شده که اطلاع دقیقی از شرح حال و تحصیلات آنها نداریم. برای آن که نامشان از این مقاله نیفتد تنها به ذکرشان بسنده می کنیم.

۱. آخوند ملا محمد باقر با سجع مهر چهارگوش «عبد محمد باقر»

۲. آخوند ملا حسین با سجع مهر بیضوی «یا حسین»

۳. آخوند ملا محمد با سجع مهر بیضوی «تاج سر انبیا محمد»

۴. آخوند ملا رضاقلی

۵. میرزا آقا ابن مرحوم میرزا حسن با سجع مهر بیضوی «العبد میرزا آقا»

۶. میرزا عبدالحمید خلف مرحوم میرزا بابا با سجع مهر بیضوی «عبد الحمید»، احتمالا وی نیای اعلای شیخ عباس قاضی است.

۷. ملا اسدالله بزاز، خلف میرزا صادق بزاز با سجع مهر بیضوی «یا اسد الله الغالب»

۸. ملا علی نقی، خلف مرحوم ملا محمدتقی با سجع مهر چهارگوش «یا امام علی النقی»

۹. میرزا محمدرضا، ابن آخوند حاجی ملا رضا قلی آشتیانی

۱۰. ملا حسین، فرزند کربلایی زین العابدین آشتیانی

۱۱. ملا حسن نوری

۱۲. آخوند ملا علی محمد، پدر حاجی میرزا آقا بزرگ آشتیانی، با سجع مهر «عبدہ الراجی علی محمد»

۱۳. آخوند ملا محمد صالح (جد مرحوم حاج صالحی)

۱۴. آقا شیخ محمد حسین آشتیانی (جد اعلای مرحوم آیت الله حاج شیخ ابوالقاسم دانش آشتیانی)

۱۵. آخوند ملا عبد الله (فرزند رضا بیک و پدر آخوند ملا محمد علی آشتیانی)

۱۶. آخوند ملا محمد علی (پدر آخوند ملا اسحاق معتمد الشریعه)

۱۷. آخوند ملا محمد علی (پدر ملا مسیح آشتیانی)

۱۸. آخوند ملا جعفر (پدر آقا شیخ زین العابدین آشتیانی)

به روان همه واقفان و خادمان و حاملان علوم الهی درود می فرستیم و امید داریم که این مرکز علمی و فرهنگی و پایگاه علم و دانش همواره تابنده و پر نور باشد. ان شاء الله



آه صبا جان  
و قفا

## پی‌نوشت‌ها:

۱. پژوهشگر اسناد ایرانی.
۲. دانشجوی دکتری شیعه‌شناسی دانشگاه ادیان و مذاهب.
۳. شهریار جاده‌ها، ص ۲۲۰.
۴. رجال و مشاهیر آشتیان، ص ۲۰۵.
۵. سیمای آشتیان شهر فرزندگان، ص ۱۰۳.
۶. این جریان زنده‌آلی مشهور است و مرحوم حجت الاسلام حاج شیخ غلامحسین محسنی که خود شاهد و ناظر جریان بود، برای این جانب مهدی سلیمانی آشتیانی مطلب را نقل کرد.
۷. از آنجا که زمین حمام وقف بود اولاً یک حمام در مدرسه به مساحت ۸۰ متر مربع در طبقه زیرین ساخته شده و زمین مربوط به حمام قدیمی نیز به صورت اجاره در اختیار مدرسه علمیه قرار گرفت.
۸. میرزا علی اکبر ادیب فرزند کربلایی مهدی از خانواده‌ای عالم بوده و دانش اندوزی را با فراگیری قرآن در مکتب خانه آغاز نمود. پس از طی مراحل مقدماتی به تهران رفت و در آنجا به تحصیل علوم دینی و ادبی همت گماشت.
- میرزا علی اکبر با طبع لطیف و موزون خود، بیشتر مسایل روزمره را به زبان شعر پاسخ می‌داد و در بدیهه‌گویی استادی کم نظیر بود. وقتی وبای سال ۱۳۲۲ هجری سراسر ولایت عراق را فرا گرفت، در مدت کوتاهی سه فرزند خود را از دست داد. (ر.ک: رجال و مشاهیر آشتیان، صص ۲۴۹-۲۴۸)
۹. فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حوزه علمیه آشتیان، حضرتی، صادق، ص ۷.
۱۰. آیت الله حاج شیخ محمدتقی دانش متولد سال ۱۳۵۸ ق می‌باشد. وی علاوه بر استفاده از محضر پدر دانشمندش از حضرات آیات: سلطانی طباطبایی، گلپایگانی، اراکی و امام خمینی (رحمت‌الله علیهم) بهره برده است. مراتب فضل، تقوا و اخلاق ایشان یادآور سیمای پدر ارجمندشان است.
۱۱. رجال مشاهیر آشتیان، صص ۷۳ ۷۲.
۱۲. همان، ص ۱۸۶.
۱۳. همان، ص ۲۴۳.
۱۴. همان، ص ۲۶۲.
۱۵. همان، ص ۲۶۳.
۱۶. ر.ک: رجال و مشاهیر آشتیان، ص ۲۷۱ و ۲۷۲.
۱۷. فهرست کتابخانه دانشگاه ادبیات، ج ۱، ص ۵۳ و فهرست کتابخانه ملی، ج ۲، ص ۳۵۷.
۱۸. رجال و مشاهیر آشتیان، ص ۸۶.
۱۹. همان، ص ۸۷.
۲۰. زندگی‌نامه رجال و مشاهیر ایران، حسن مرسلوند، ج ۳، ص ۲۷۲.
۲۱. از جزوه دست‌نویس حاج صالح فرشاد آشتیانی، شرح حال سرهنگ فرشاد به قلم خودش.
۲۲. فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، سعید نفیسی، ج ۶، ص ۱۸۱.
۲۳. همان، ص ۳۱۴.
۲۴. همان، خلاصه از صص ۱۸۶ ۱۸۴.

۲۵. همان.
۲۶. همان، خلاصه از صص ۱۸۹ ۱۸۱.
۲۷. همان، صص ۲۳۳ ۲۳۲.
۲۸. همان، صص ۱۸۴ ۱۸۳.
۲۹. شهریار جاده‌ها، ص ۲۲۰.
۳۰. احوال و آثار خوش‌نویسان، مهدی بیانی، ج ۱ و ۲، ص ۱۴.
۳۱. نقباء البشر، ج ۱، ص ۳۶۴؛ شمیم روحانی، ص ۶۷.
۳۲. همان، ص ۲۷۷.
۳۳. همان، صص ۱۷۲-۱۷۱.
- منابع:**
۱. حضرتی آشتیانی، صادق. (۱۳۸۲)، رجال و مشاهیر آشتیان، قم، الماس.
۲. حضرتی آشتیانی، صادق. (۱۳۸۴)، فهرست نسخه‌های خطی کتابخانه حوزه علمیه آشتیان، قم، مجمع ذخایر.
۳. مرسلوند، حسن. (۱۳۶۹)، زندگی نامه رجال و مشاهیر ایران، تهران، الهام.
۴. نفیسی، سعید. (۱۳۵۱)، فهرست کتابخانه مجلس شورای ملی، کتابخانه مجلس.
۵. شهریار جاده‌ها [سفرنامه ناصرالدین شاه قاجار به قلم خودش در راه عتبات عالیات] (۱۳۷۲)، تهران، سازمان اسناد ملی.
۶. بیانی، مهدی. (۱۳۵۲)، احوال و آثار خوش‌نویسان، تهران، علمی و فرهنگی زبان کتاب.
۷. آقا بزرگ تهرانی، قباء البشر، نجف، مطبوعه الآداب، ۱۳۹۷ق.
۸. سلیمانی آشتیانی، مهدی. (۱۳۸۲)، شمیم روحانی قم، زهیر.
۹. جزوه دست‌نویس حاج صالح فرشاد آشتیانی، شرح حال سرهنگ فرشاد به قلم خودش.